

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

БОБРЕШОВ Євген Геннадійович

УДК 340.132.626

**СУДОВЕ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ**

12.00.01. – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, кандидат юридичних наук, професор

ПЛАВИЧ Володимир Петрович,

Одеський національний університет

ім. І.І. Мечникова, завідувач кафедри

загальноправових дисциплін та міжнародного права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

ПАРХОМЕНКО Наталія Миколаївна,

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького,

учений секретар;

кандидат юридичних наук

БІЛОЗЬОРОВ Євген Вікторович,

Національна академія внутрішніх справ,

старший викладач кафедри теорії держави та права.

Захист відбудеться «08» квітня 2011 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01060, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01060, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «05» березня 2011 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Л.С.Дубчак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історичний досвід засвідчує, що розвиток існуючих в державі гуманітарних процесів значною мірою пов'язаний із постійним пошуком консенсусу щодо визначення фундаментальних категорій, від розуміння і тлумачення яких у суспільстві залежить виникнення та подальше формальне закріплення парадигм поведінки учасників будь-яких відносин.

Сучасний стан розбудови української державності об'єктивно супроводжується зміцненням основ громадянського суспільства, формуванням нового бачення напрямків її розвитку. Важливою в такий період виявляється проблема безпосереднього формування національних цінностей, які сприяють об'єднанню громадян держави в єдину, сильну, згуртовану й рішучу націю.

Сьогодні суспільно-політичні процеси, нові виклики й загрози у внутрішній і зовнішній політиці дають підстави вести мову про завершення етапу становлення України як незалежної держави. В теперішній час починають активізуватися проблеми подальшого вибору й визначення стратегічних завдань і тактики їх поступового виконання в рамках державного розвитку.

Ми є свідками історичних подій, зокрема, президентських перегонів 2004 року, запеклої політичної боротьби на виборах до Верховної Ради України 2006 року та подальшої парламентської і урядової кризи, озброєного конфлікту між Росією та Грузією 2008 року, світової фінансово-економічної кризи та виборів Президента України 2010 року тощо, які є безперечними свідченнями існування національних, визнаних світовою спільнотою внутрішньодержавних механізмів, та підтверджують реальну участь України в загальносвітових та міждержавних процесах.

У даному контексті можливо зробити помилковий висновок, що йдеться, здебільшого, про активну діяльність окремих політичних сил та перших осіб держави, однак такі обставини прямим й безпосереднім чином стосуються кожного окремого громадянина. На здійснення такого висновку підштовхують ті факти, що державна взаємодія зі світовими економічними, фінансовими, гуманітарними, військово-політичними інституціями, організаціями та блоками в правовій площині спочатку призводить до порівняння національних принципів та механізмів з аналогічними інститутами контрагентів та у зв'язку з викликаною потребою формування досконалих відносин; владою запроваджуються процеси гармонізації та приведення до взаємної відповідності внутрішньодержавних регуляторних систем та фундацій.

Реалізація політико-економічних цілей стала стимулом для природного виникнення, а інколи і штучної розробки та закріплення великої кількості нових стандартів.

Через постійний, динамічний та прогресуючий темп все більшого ускладнення суспільних відносин, виникають гострі потреби їх деталізації та

регламентації, надання їм належної правової оцінки та їх врегулювання з боку держави за сприянням впровадження новел в законодавчому забезпеченні.

Встановлюючи нові конкретні нормативи поведінки учасників будь-яких наявних в розвинутому суспільстві відносин, порушується актуальне питання вирішення виникаючих конфліктів.

З огляду на нестабільний, а подекуди і хаотичний розвиток розпочатих державно-будівельних процесів та, здебільшого, відсутність можливості контролювання та конструктивного втримання відповідних тенденцій, в теперішній час, як об'єктивний наслідок, все більшої актуальності та уваги, а інколи – популярності, набуває питання вирішення будь-яких, від побутових та щоденних цивільно-правових до загальнодержавних, політичних суперечок і спорів в судовому порядку.

У зв'язку з визначеною Основним Законом держави компетенцією судової гілки влади, за останні роки в геометричній прогресії зростає увага українського суспільства до питань, пов'язаних з функціонуванням системи судів. З урахуванням того факту, що в рядовій адміністративній, господарській чи цивільній справі, яка підсудна місцевому суду загальної юрисдикції в системі судів України приймають участь як мінімум дві особи, кожен третій громадянин України, який досяг повноліття та володіє достатнім обсягом дієздатності, приймав участь в судовому процесі.

Дослідженню піддано сьогоденні проблеми застосування норм права судами при розгляді досить широкого діапазону категорій справ. Дане коло питань обрано для розгляду й висвітлення автором через те, що практика існуючої в Україні судової системи призвела до того, що реалізація судами одних і тих самих правових норм досить часто відрізняється. Викладене навряд чи забезпечує належне застосування закону на всій території держави та взагалі може розцінюватись як деструктивний фактор для міцності засад законності і укріплення авторитету органів державної влади. Разом з тим, доволі чітко останнім часом вбачається підґрунтя для ведення мови про формування нігілістичного відношення суспільства до закону.

Сьогоденна юридична наука, на якій і ґрунтується вагомий сектор сучасної фахової практики, використовує здобутки минулого, якими є праці дореволюційних правників Є.В.Васьковського, В.М.Гессена, А.Г.Гойхбарга, М.А.Гредескула, М.М.Коркунова, Л.Й.Петражицького, Є.М.Трубецького, В.М.Хвостова, Г.Ф.Шершеневича та ін.

Вагомий внесок у розробку особливостей правозастосування зробили такі вчені як С.С.Алексєєв, С.М.Братусь, Н.В.Вітрук, М.Н.Вопленко, В.М.Горшеньов, І.Я.Дюрягін, В.В.Єршов, В.В.Лазарєв, О.В.Малько, О.І.Матузов, П.О.Недбайло, А.С.Піголкін, Л.С.Самсонова, Н.Я.Соколов, Л.С.Явич, В.С.Нерсисянц та ін.

На сучасному етапі дослідження питань правозастосування та правозастосовчого процесу знаходять розвиток у працях таких вітчизняних дослідників як О.В.Зайчука, В.В.Копейчикова, М.Д.Гнатюк, Д.Д.Луспеника, І.Л.Невзорова, О.В.Немировської, Н.М.Онїщенко, В.П.Плавича, І.М.Погрібного,

М.Б.Рісного, В.О.Сердюк, О.Ф.Скакун, В.Я.Тація та ін. Водночас, окрім вказаних, використано наукові напрацювання російських правників С.В.Боботова, В.В.Єршова, В.М.Карташова, М.М.Марченка, А.В.Мицкевича, Ю.О.Тихомирова та ін., які аналізували теоретичні проблеми реалізації та дієві механізми застосування правових норм.

Проблематика судового правозастосування в вітчизняній юридичній літературі, на превеликий жаль, майже не досліджена. В наукових працях, здебільшого, такий вид правозастосування лише згадується, та автором не було знайдено повноцінних наукових досліджень цієї теми. В працях низки науковців в сфері цивільного права та цивільного процесу присутні деякі фрагментарні висвітлення окремо взятих суперечливих питань, які зводяться до констатування самого факту наявності проблеми та її опису, але не містять розробки цінного порядку, механізму її подолання або шляхів її уникнення.

У зв'язку з тим, дослідження проблематики судового правозастосування потребує комплексного підходу з урахуванням нових напрямів розвитку вітчизняної юридичної науки, з необхідністю переосмислення наукових поглядів минулих років, з висвітленням прикладних аспектів даного дослідження.

Вагомий пласт матеріалу, дослідженого й опрацьованого автором, складають нормативно-правові акти, що застосовуються судами та регламентують їх діяльність при розгляді, зокрема, цивільних та адміністративних справ, а також спеціальні, внутрішні документи, які містять статистичну інформацію, окремі інструкції та погляди повноважних осіб в даній сфері суспільних відносин, які вагомим чином впливають на процес судового правозастосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження обраний відповідно до вимог ст. 3 Закону України від 11 липня 2001 року „Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки”, ст. 5 Закону України від 23 березня 2000 року „Про наукову і науково-технічну діяльність”, Указу Президента України від 10 травня 2006 року „Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів”, Указу Президента України від 24 березня 2010 року „Про Робочу групу з питань судової реформи”. Обраний напрям дисертаційного дослідження передбачений також планом наукових досліджень Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова на 2005-2010 роки і пов'язаний з планом науково-дослідницької роботи кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права на 2005-2011 роки за темою №153 „Дослідження проблем удосконалення та розвитку державно-правового устрою України в сучасних умовах”.

Мета і завдання дослідження. Метою наукового дослідження є обґрунтування теоретичних і практичних положень, формування пропозицій щодо вдосконалення судового правозастосування із використанням належних правових засобів. Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

– дослідити судове правозастосування як реальне та практичне перетворення у життя формально визначених правових приписів, спрямованих на виникнення, зміну або припинення будь-яких правовідносин в суспільстві;

– з’ясувати юридичну природу судового правозастосування, його сутність, характерні ознаки, мету та функції;

– встановити відмінності судового правозастосування від інших різновидів правозастосування;

– визначити поняття судового правозастосування;

– проаналізувати процес судового правозастосування, його складові;

– розкрити принципи, основні засади судового правозастосування;

– з’ясувати місце і роль судової практики в судовому правозастосуванні України;

– внести конкретні пропозиції та рекомендації з підвищення якості та ефективності судового правозастосування в Україні.

Об’єктом дослідження є теоретичні аспекти судового правозастосування як особливого різновиду правозастосування.

Предметом дослідження є поняття судового правозастосування, його юридична природа, сутність, ознаки, функції, принципи, а також механізми вдосконалення національного судового правозастосування та підвищення його якості і ефективності.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження склала сукупність загальнонаукових та спеціально-наукових методів, що цілком забезпечили об’єктивний аналіз досліджуваної теми. За допомогою діалектичного методу пізнання здійснювалось дослідження та обґрунтування основних понять, що використовувались в роботі, та вивчення соціально-правових явищ в контексті їх виникнення, функціонування, розвитку і вдосконалення, що вбачається вкрай важливим в сфері юриспруденції. Використання порівняльно-правового методу надало можливість відмежувати аналогічні на перший погляд, але ж різні за суттю поняття та явища, виявити їх особливі риси. Логіко-юридичний метод допоміг визначити сегменти змістовного комплексу процесу правозастосування та правозастосовчої діяльності. Формально-юридичний метод використовувався в процесі аналізу конкретних досліджуваних норм, які яскраво відображають певний рівень якості права в контексті проблематики, що розглядається, й черговий раз підкреслюють актуальність теми. Структурно-функціональний метод надав можливість проаналізувати деякі особливості структури, змісту нормативно-правових актів в рамках встановлення їх функціонального призначення у правозастосовчій діяльності. Статистичний та соціологічний методи наукового дослідження використовувались для отримання, наведення, узагальнення й аналізу результатів вивчення практики судового правозастосування, виявлення помилок, встановлення існуючих тенденцій та усвідомлення їх динаміки, вивчення рівня правової культури та професійності суб’єктів цього процесу, що сукупно чітко висвітлює і характеризує стан судового правозастосування

в державі. За допомогою системного методу проведено системний аналіз здобутків, отриманих при використанні перерахованих методів наукового пізнання під час здійснення дисертаційного дослідження, що дало нагоду сформулювати чіткі висновки, внести пропозиції та рекомендації на виконання практичних завдань роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці комплексним, теоретико-правовим науковим дослідженням, яке присвячене вивченню судового правозастосування як особливої державно-владної діяльності. У роботі сформульовано низку нових теоретичних наукових положень та висновків, основними з яких є такі:

вперше:

- сформульоване авторське визначення, за яким судове правозастосування – це особливий різновид правозастосування, що полягає у відправленні правосуддя, яке здійснюється національною системою судів з метою розгляду, вирішення та врегулювання будь-яких суспільних конфліктів, що належать до їх компетенції, у встановлених законом процедурно-процесуальному порядку та формі;

- виокремлено моделі сучасного судового правозастосування, які запропоновано визначити як ідеальну та ускладнену;

- запропоновано розглядати судову практику як джерело для правотворчості та обґрунтовано, що судова практика є значним чинником обмеження судового розсуду як необхідного інструменту зіставлення якості законодавства з ефективністю правозастосування та елементу правозастосовчої діяльності, що полягає в обранні судом одного з декількох можливих вирішень в рамках конкретної справи у межах, що чітко встановлені законом або впливають з суті правового регулювання відповідних суспільних відносин;

- обґрунтовано доцільність впровадження ідеології сучасного судового правозастосування та запропоновано її авторське визначення у якості системи принципів, ідей, поглядів, уявлень та цінностей, із дотриманням та врахуванням яких повинне здійснюватись відправлення правосуддя та які в сукупності визначають провідні основи застосування права судами, що покликані забезпечити підвищення його рівня та якості;

удосконалено:

- характеристику правозастосування як юридично цілісної, активної, творчої сукупності дій з реалізації права, що здійснюється чітко регламентованими повноважними органами (посадовими особами) державної влади в рамках формально закріплених процедурно-процесуальних форм, яка спрямована на оформлення, кваліфікування й вирішення конкретних життєвих випадків в суспільних правовідносинах, що підлягають правовому регулюванню та віднесені законом до компетенції таких органів;

- аналіз та класифікацію нетипових ситуацій в правозастосуванні;

– положення стосовно розгляду загальних принципів правозастосування у якості необхідних умов для правильного застосування права судами;

отримали подальший розвиток:

– висновки про важливе місце правозастосування у загальному механізмі реалізації права у зв'язку із його особливостями, до яких можливо віднести державно-владний характер та індивідуально-правовий підхід до вирішення конкретних справ;

– положення про правову природу судового правозастосування та висновки щодо відповідності умовам становлення і розвитку громадянського суспільства та правової держави, де право за своєю суттю є індикатором зрілості та вектором розвитку, – лише такого судового правозастосування, при якому суд діє виключно в правозастосовчій сфері без наділення його зайвими функціями, завдяки чому встановлюється належна норма права, що покликана або дозволяє правильно вирішити конкретну справу;

– ідеї щодо необґрунтованості розгляду судової практики в Україні в якості джерела права.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертації сформульовано певні висновки та положення, які можуть сприяти подальшому поглибленню концептуальних засад дослідження судового правозастосування як специфічного різновиду правозастосування в загальному контексті вивчення правореалізації. Дані результати можуть бути використані: при формуванні та розвитку правового мислення та правової свідомості, в основі яких полягає праворозуміння, згідно якого право – нерозривна єдність норми та основаної на ній поведінки, яка найбільш повно та прозоро відбивається при розгляді спорів судами; у подальших наукових дослідженнях теорії правозастосування та науково обґрунтованого роз'яснення діяльності механізмів відновлення та захисту, користування й реалізації права в судовому порядку, в тому числі при написанні підручників, навчальних посібників, монографій, складанні довідкової та методичної літератури; у навчальному процесі при викладанні курсу теорії держави і права в рамках тематики реалізації права та правозастосування, або при складанні, розробці та запровадженні курсу «Судове правозастосування» у фахових вищих навчальних закладах; при викладанні у фахових освітніх установах курсів підвищення кваліфікації спеціалістів в галузі права, адвокатів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, місцевого самоврядування та суддів; у законотворчій діяльності в частині запропонованих змін і доповнень до чинного законодавства; у практичній діяльності спеціалістів у галузі права, адвокатів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, місцевого самоврядування та суддів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дослідження неодноразово обговорювались на засіданнях кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права, міжкафедральних семінарах, засіданнях наукових груп в Одеському національному

університеті імені І.І. Мечникова. Результати дослідження оприлюднювались на місцевих та міжнародних науково-практичних конференціях.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені в 6 наукових працях, з яких: 3 статті – у фахових наукових виданнях та 3 статті – тези виступів на науково-практичних конференціях та інші публікації. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Одеського національного університету імені І.І Мечникова, протокол №9 від 18 червня 2010 року.

Структура дисертації. В основу побудови дисертації покладено мету та завдання дослідження, у зв'язку з чим робота складається з вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінку, у тому числі список використаних джерел на 23 сторінках, що містить 203 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації, її актуальність та ступінь дослідження, визначено мету та завдання дослідження, методологічну та теоретичну основу, розкривається теоретичне та практичне значення, новизна та формулюються основні положення, що виносяться на захист. Міститься інформація про зв'язок роботи з науковими програмами, апробацію, публікації результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «Судове правозастосування як юридична категорія та явище сучасної правової дійсності» складається з трьох підрозділів, присвячених теоретичному дослідженню судового правозастосування як юридичної категорії, з'ясуванню юридичної природи судового правозастосування, визначенню його сутності, особливих ознак, мети та функцій.

У *підрозділі 1.1 «Загальна характеристика правозастосування та його співвідношення з реалізацією права»* дослідник дійшов висновку, що правозастосування безпосередньо пов'язане із реалізацією права та є особливим її різновидом в силу поєднання в собі й інших форм правореалізації. Правозастосування займає важливе місце у загальному механізмі реалізації права у зв'язку із його особливостями, до яких можливо віднести державно-владний характер та індивідуально-правовий підхід до вирішення конкретних справ.

З урахуванням досліджених, проаналізованих та опрацьованих наукових здобутків, в синтезованому вигляді достатньої кількості уявлень про сутність даної проблеми, категорію «правозастосування» визначено як юридично цілісну, активну, творчу сукупність дій з реалізації права, що здійснюється чітко регламентованими повноважними органами (посадовими особами) державної влади в рамках формально закріплених процедурно-

процесуальних форм, що спрямована на оформлення, кваліфікування й вирішення конкретних життєвих випадків в суспільних правовідносинах, що підлягають регулюванню та віднесені законом до компетенції таких органів.

У підрозділі 1.2 «Юридична природа судового правозастосування», визначаючи сутність судового правозастосування як юридичної категорії та з'ясовуючи її правову природу, автором досліджено низку поглядів та їх обґрунтувань, що мають місце в юридичній науці та свідчать про різноманіття уявлень та розумінь сукупності порушених питань.

Встановлено, що напрями державної політики, які законодавцем закладені в принципи та засади цивільного судочинства з прийняттям окремих норм, спрямовані на підвищення якості, дієвості закону та влаштування форватору для імплементаційних та інтеграційних процесів до світової правової спільноти на законодавчому рівні, виокремлюючи суди як індикатори, спроможні безпосередньо виявити та просигналізувати про протиріччя.

Висвітлені основні риси найбільш яскравих та фундаментальних з існуючих в юридичній науці поглядів на юридичну природу судового правозастосування, аналіз яких з прагматичних позицій юридичної діяльності свідчить, що у широкому розумінні різні уявлення про судове правозастосування висвітлюють окремі сторони безпосередньої правозастосовчої діяльності. Правозастосування в такому сенсі містить і прикладання норм закону, і логічні операції, і складові соціального управління тощо.

Відстоюється думка, що правова природа судового правозастосування повинна розглядатися виключно в площині правозастосування, при якій встановлюється належна норма права, що покликана або дозволяє правильно вирішити конкретну справу.

У підрозділі 1.3 «Сутність, ознаки, мета та функції судового правозастосування» проаналізовано погляди на юридичну природу судового правозастосування.

Обґрунтовано, що судова практика в нашій державі не має розглядатись в якості джерела права, а повинна розумітись як формально закріплена реальність дії, застосування і захисту права. З огляду на те, що акти вищих судових органів нових норм права не містять та не заповнюють прогалини у праві, наявні в таких актах правові позиції щодо порядку здійснення окремих дій мають правозастосовчу природу і через авторитетність цих актів утворюють прецедент правозастосування, під яким належить розуміти закріплену в актах вищих судових інстанцій позицію стосовно вирішення того чи іншого юридичного питання, що буде розглядатися нижчестоящими судами як зразок при вирішенні таких питань у майбутньому.

Запропоновано розцінювати судову практику як джерело для правотворчості й зазначено, що судова практика є значним чинником обмеження судового розсуду, який являє собою необхідний інструмент зіставлення якості законодавства з ефективністю правозастосування.

Відстоюється думка, згідно якої пропозиції із запровадження виборності суддів не можуть бути прийняті як абсолютні, оскільки такий підхід передбачає проведення передвиборчої кампанії, що за своєю природою не можлива без підтримки тих чи інших політичних сил, в результаті чого постає загроза заполітизованості та небезпека неправомірного «злиття» судової гілки влади із іншими.

Сформульовано авторське визначення, за яким судове правозастосування – це особливий різновид правозастосування, що полягає у відправленні правосуддя, яке здійснюється національною системою судів з метою розгляду, вирішення та врегулювання будь-яких суспільних конфліктів, що належать до їх компетенції, у встановлених законом процедурно-процесуальному порядку та формі.

Другий розділ «Загальнотеоретичні засади структури та змісту процесу судового правозастосування» складається з трьох підрозділів, присвячених теоретичному дослідженню стадій судового правозастосовчого процесу, моделей судового правозастосування та класифікації видів судового правозастосування.

У підрозділі 2.1 *«Стадії судового правозастосовчого процесу»* проведено дослідження структури процесу застосування права судом.

Обґрунтовано, що судове правозастосування не вкладається в загальноприйняті структурні рамки абстрактної моделі правозастосовчого процесу, яка складається з встановлення фактичних обставин у справі; встановлення юридичної основи справи; ухвалення рішення та його документального оформлення. На підставі наукових здобутків, а також у відповідності до чинного процесуального законодавства та з урахуванням європейських стандартів, запропоновано характеризувати процес судового правозастосування (на прикладі цивільного, адміністративного та господарського процесу в Україні) наступними стадіями: 1) належне звернення до суду; 2) встановлення фактичних обставин у справі; 3) вибір й аналіз норм права; 4) ухвалення рішення та його документальне оформлення; 5) виконання рішення.

У підрозділі 2.2 *«Моделі судового правозастосування»* зроблено висновок, що сучасне судове правозастосування здійснюється в таких умовах, за яких можливо виокремити його моделі, які запропоновано визначати як ідеальну та ускладнену.

Отримала подальшого розвитку категорія «нетипові ситуації в правозастосуванні», у зв'язку з чим запропоновано вказане явище в судовій діяльності виокремлювати в категорію «ускладнені моделі судового правозастосування», яка включає в себе: 1) судове правозастосування при здійсненні конкретизації правових норм; 2) судове правозастосування при прогалинах у праві; 3) судове правозастосування при вагомому розсуді суду; 4) судове правозастосування при колізіях правових норм; 5) судове правозастосування в умовах дії міжнародно-правових актів; 6) судове правозастосування при здійсненні державно-правового експерименту.

Запропоновано визначення категорії «судовий розсуд» у якості елементу судової правозастосовчої діяльності, що полягає в обранні судом законного, неупередженого, безпристрасного, справедливого, доцільного, логічного та обґрунтованого вирішення в рамках конкретної юридичної справи у межах, що чітко встановлені законом або впливають з суті правового регулювання відповідних суспільних відносин.

З'ясовано, що демократичні тенденції та ринкова економіка призводять до виникнення великої кількості судових спорів, які підлягають розгляду в національних судових системах. Накопичення справ у суді зменшує час, який може бути відведений на розгляд кожного спору, що спричиняє відповідні затримки. В якості альтернативи, розкрито категорію «судове посередництво» в якості конфіденційної, консенсуальної форми розв'язання спору, що реалізується поза межами судового провадження.

В підрозділі 2.3 «Класифікація видів судового правозастосування» з'ясовано, що залежно від різних кваліфікуючих ознак (галузь законодавства, норми права, склад суду тощо) судове правозастосування можливо класифікувати на певні види, наприклад, судове правозастосування конституційної юрисдикції, кримінальної юрисдикції, юрисдикції з розгляду справ про адміністративні правопорушення, адміністративної юрисдикції, цивільної юрисдикції, господарської юрисдикції.

Третій розділ «Теоретико-правові проблеми розвитку та шляхи вдосконалення судового правозастосування в Україні» складається з трьох підрозділів, присвячених дослідженню розвитку та виробленню механізмів удосконалення судового правозастосування в Україні.

У підрозділі 3.1 «Принципи та ідеологія судового правозастосування» зроблений висновок, що при судовому правозастосуванні не може ігноруватися загальне призначення права, у зв'язку з чим суд покликаний дотримуватися, поважати й укріплювати загальні принципи права, які сформульовані в матеріальному та процесуальному законодавстві або впливають з природи суспільних відносин, що підлягають врегулюванню.

Коли національний суд у правозастосовчій діяльності буде дотримуватись базисних принципів правозастосування, а саме: законності, обґрунтованості, справедливості та доцільності, – рівень і якість правосуддя в Україні будуть на найвищому рівні. Однак, всі ці поняття мають доволі оціночний характер та протилежні сторони судового процесу, залежно від тих чи інших поглядів, ініціатив або висновків суду, завжди будуть вкладати різний зміст в поняття «доцільності», «справедливості» чи «обґрунтованості», а суперечливість законодавчої бази держави, відірваний аналіз окремо взятої норми від сукупності інших будуть викликати неоднакове ставлення до поняття «законності». Саме тому запропоновано віднести такі принципи до загальних принципів судового правозастосування, які потрібно розглядати в якості необхідних умов для правильного правозастосування. Для вироблення ж механізмів протидії зловживанням в судочинстві потрібні не тільки чіткість та однаковість в усвідомленні і

застосуванні загальних принципів, але і впровадження до судового правозастосування принципів спеціальних.

Наголошено на доцільності використання ідеології сучасного судового правозастосування та запропоновано її визначення у якості системи принципів, ідей, поглядів, уявлень та цінностей, із дотриманням та врахуванням яких повинне здійснюватись відправлення правосуддя, які в сукупності визначають провідні основи застосування права судами, що покликані забезпечити підвищення його рівня та якості.

Запропоновано віднести до провідних основ сучасного судового правозастосування: оперативність, об'єктивність, однаковість, справедливість, доцільність, ефективність, законність та змагальність.

Підрозділ 3.2 «Проблеми сучасного судового правозастосування, механізми вдосконалення правосуддя та підвищення його якості і ефективності» присвячено аналізу проблем в судовому правозастосуванні України та шляхам їх вирішення.

Якість та ефективність правосуддя є статистичними показниками, що характеризують стан судового правозастосування, які відображаються у відповідних статистичних даних, що збираються, аналізуються й розраховуються Державною судовою адміністрацією України.

Встановлено, що більшість проблем, які сьогодні пов'язують із функціонуванням національної судової системи, полягають саме в площині оперативності. З'ясовано, що однією з головних перешкод для розгляду цивільних справ в установлені законом строки є непосильне навантаження на суддів, яке в місцевому суді загальної юрисдикції в місті вимірюється приблизно однією тисячею розглянутих цивільних справ на рік одним суддею.

Зроблений висновок, що на оперативність розгляду справ впливає професійний та життєвий досвід самих суддів, рівень їх підготовки, а також наявність організаторських здібностей для оптимального розподілу робочого часу.

Концепція створення спеціалізованих судів (або спеціалізованих колегій в межах окремого суду) висловлюється сьогодні все частіше. Одним з необхідних напрямків у реформуванні судово-правової системи є створення ювенальної юстиції в Україні, а також запровадження механізмів досудового врегулювання спорів та їх правового забезпечення як важливої складової вирішення суспільних конфліктів на основі взаємних поступок сторін в контексті зниження рівня навантаження на суди.

На підставі проведених досліджень, з урахуванням стану цивільного судочинства в Україні, у відповідності до обґрунтованих, кваліфікованих й виважених позицій фахівців та на підставі комплексного аналізу судової практики, зважаючи на найбільш вагомій категорії цивільних справ, що були розглянуті в 2005-2010 роках, – запропоновано запровадити спеціалізацію в місцевих судах загальної юрисдикції в рамках судової палати в цивільних справах, а саме:

1. Колегію суддів з розгляду справ адміністративної юрисдикції, які предметно підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам у випадках, визначених ст. 18 КАС України (спори, у яких однією зі сторін є орган чи посадова особа місцевого самоврядування, посадова чи службова особа органу місцевого самоврядування, крім тих, які підсудні окружним адміністративним судам; оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про адміністративні правопорушення щодо притягнення до адміністративної відповідальності; адміністративні справи щодо спорів фізичних осіб з суб'єктами владних повноважень з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг; уточнення списку виборців тощо).

2. Колегію суддів з розгляду спорів, що впливають з трудових правовідносин (поновлення на роботі; оскарження наказів про звільнення з посади, переведення на іншу посаду, наказів про притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо; стягнення заробітної плати, середнього заробітку за час вимушеного прогулу тощо).

3. Колегію суддів з розгляду спорів, що впливають з сімейних правовідносин (розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним або фіктивним; призначення й стягнення аліментів на утримання; поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя; визначення місця проживання дитини; визначення способу участі батька або матері у вихованні дитини; позбавлення батьківських прав тощо).

4. Колегію суддів з розгляду спорів, що впливають з правочинів та договірних зобов'язань (визнання правочину (договору) недійсним, визнання нікчемного правочину (договору) дійсним, застосування наслідків недійсного правочину; спори з приводу зобов'язання виконання умов договору, розірвання договору; стягнення заборгованості або недоплаченої суми за договором; спори з приводу правочинів із забезпечення виконання зобов'язань тощо).

5. Колегію суддів з розгляду спорів, пов'язаних із захистом права власності та речових прав на чуже майно (визнання права власності, усунення перешкод у здійсненні права власності; визнання права користування, усунення перешкод у здійсненні права користування; витребування майна з чужого незаконного володіння тощо).

6. Колегію суддів з розгляду спорів, пов'язаних із спадкуванням (визнання права власності в порядку спадкування за законом або за заповітом; визначення додаткового строку для прийняття спадщини; усунення від права на спадщину; визнання спадкоємцем; оспорювання заповіту тощо).

7. Колегію суддів з розгляду спорів, пов'язаних із відшкодуванням шкоди (відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної шкоди;

відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю тощо).

Відстоюється погляд, що на підставі наведених пропозицій й за допомогою їх масштабної реалізації на практиці, можливо в найближчій перспективі: 1) подолати проблему тривалого розгляду цивільних справ в загальних судах України; 2) створити умови для забезпечення єдності судової практики при розгляді цивільних справ в судах; 3) значно підвищити показники якості та ефективності судового правозастосування в Україні.

У підрозділі 3.3 *«Пріоритети розвитку судового правозастосування, які потребують законодавчого врегулювання»* висвітлені питання, що пов'язані із основами здійснення судового правозастосування і які потребують законодавчого врегулювання, а саме: 1) вдосконалення механізмів призначення суддів на адміністративні посади в судах (голова суду, заступник голови суду); 2) вдосконалення механізмів притягнення суддів до кримінальної відповідальності.

У зв'язку із визначеністю суб'єкта, що призначає суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції, обґрунтовано необхідність формування Вищої ради юстиції виключно з діючих суддів.

Наголошено на доцільності встановлення порядку порушення кримінальних справ відносно суддів, за яким постанова про порушення провадження у кримінальній справі стосовно, зокрема, судді Конституційного Суду України, судді Верховного Суду України, судді вищого спеціалізованого суду України, судді апеляційного і місцевого суду, присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя, про притягнення їх як обвинуваченого виноситься Генеральним прокурором України за згодою Верховної Ради України, яка надається за висновком колегії у складі трьох суддів Верховного Суду України щодо наявності в їх діях ознак злочину.

ВИСНОВКИ

Судове правозастосування як специфічний різновид застосування права на загальнотеоретичному та монографічному рівнях в Україні досі не вивчалось, у зв'язку з чим актуалізується та обґрунтовується наукова новизна обраної автором теми і отриманих результатів.

Аналіз опрацьованих наукових джерел, в тому числі й іноземних, нормативного матеріалу та судової практики свідчить про наявність проблем не тільки в національному судовому правозастосуванні, а і в країнах зі сталими, визнаними демократіями, що свідчить про складність та суперечливість відповідної тематики.

Проведений дисертантом системний аналіз в обраному напрямку надав можливість сформулювати у дисертації чіткі теоретичні висновки та практичні рекомендації, спрямовані на удосконалення національного

судового правозастосування та розв'язання теоретичних проблем, що стосуються відповідних питань, а саме:

1. Запропоновано визначення судового правозастосування як особливого різновиду правозастосування, який полягає у відправленні правосуддя, що здійснюється національною системою судів з метою розгляду, вирішення та врегулювання будь-яких суспільних конфліктів, що належать до їх компетенції, у встановлених законом процедурно-процесуальному порядку та формі.

2. Відстоюється думка, що правова природа судового правозастосування повинна розглядатися виключно в площині правозастосування, при якій встановлюється належна норма права, що покликана або дозволяє правильно вирішити конкретну справу.

3. Обґрунтовується, що судова практика в нашій державі не повинна розглядатися в якості джерела права, а повинна розумітися як формально закріплена реальність дії, застосування і захисту права. Виходячи з цього, запропоновано розцінювати судову практику як джерело для правотворчості, оскільки на підставі реальних прикладів дії, реалізації, застосування, захисту, відновлення прав судами в процесі відправлення правосуддя (наприклад, за допомогою класифікації спорів по тих чи інших істотних обставинах, подіях, рисах, учасниках тощо та подальшим їх зіставленням із вирішеннями), шляхом системного аналізу відтворення таких прикладів у судових рішеннях, можливим стає дослідження проблем у законодавчому регулюванні тих чи інших правовідносин. Сформований пласт судової практики, який кожного дня поповнюється, містить вкрай корисну, оперативну, достовірну і важливу інформацію щодо найгостріших проблем у суспільстві, якою не варто нехтувати, а навпаки, дуже доцільно звернути на неї пильну увагу. Зроблено висновок, що судова практика є значним чинником обмеження судового розсуду.

4. Основа будь-якої системи, яка об'єктивно існує в природі, – стабільність. Не виключенням є й судова система, стабільність функціонування якої безпосередньо пов'язана із незалежністю, недоторканністю й особливим статусом суддів. Останнім часом чималої популярності в суспільстві отримали ініціативи із запровадження виборності суддів. Але в роботі в межах загальної теорії права відстоюється погляд, що такі пропозиції не можуть бути прийняті як абсолютні, оскільки виборність суддів передбачає проведення передвиборчої кампанії, що за своєю природою не можлива без підтримки тих чи інших політичних сил. Тому в такому підході до формування судової системи існує загроза її заполітизованості та небезпека неправомірного «злиття» судової гілки влади з іншими.

5. Встановлено, що судове правозастосування не вкладається в загальноприйняті структурні рамки абстрактного правозастосовчого процесу та обґрунтовано доцільність його поділу в рамках цивільного, адміністративного та господарського судочинства на: 1) належне звернення до суду; 2) встановлення фактичних обставин у справі; 3) вибір й аналіз норм

права; 4) ухвалення рішення та його документальне оформлення; 5) виконання рішення.

6. Судове правозастосування сьогодні здійснюється, здебільшого, в таких умовах, які вимагають від суду як правозастосовувача додаткових, не передбачених класичним процесом правозастосування дій. В силу звичності, перманентності та розповсюдженості подібних обставин на практиці, автором запропоновано поняття ускладнених моделей, серед яких виокремлено: 1) судове правозастосування при здійсненні конкретизації правових норм; 2) судове правозастосування при прогалинах у праві; 3) судове правозастосування при вагомому розсуді суду; 4) судове правозастосування при колізіях правових норм; 5) судове правозастосування в умовах дії міжнародно-правових актів; 6) судове правозастосування при здійсненні державно-правового експерименту.

7. Дотримання судом при відправленні правосуддя загальних принципів правозастосування потрібно розглядати як необхідні умови для правильного застосування права, а в контексті постійного, надійного та ефективного захисту проти зловживань у судочинстві, відстоюється погляд про доцільність запровадження ідеології судового правозастосування.

8. З'ясовано, що однією з головних перешкод для розгляду цивільних справ в установлені законом строки є непосильне навантаження на суддів, яке в місцевому суді загальної юрисдикції в місті вимірюється приблизно однією тисячею розглянутих цивільних справ на рік одним суддею. Разом з тим, зроблений висновок, що на оперативність розгляду справ впливає професійний та життєвий досвід самих суддів, рівень їх підготовки, а також наявність організаторських здібностей.

9. В контексті підвищення якості та ефективності судового правозастосування пропонується використовувати спеціалізацію в місцевих судах загальної юрисдикції без утворення додаткових структур, а на підставі і в межах існуючої системи, що в короткостроковій перспективі дозволить подолати проблему тривалого розгляду цивільних справ; створити умови для забезпечення єдності судової практики при розгляді цивільних справ в місцевих загальних судах України; значно підвищити показники якості та ефективності судового правозастосування в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Бобрешов Є.Г. Соціальний захист «дітей війни»: проблеми судового правозастосування / Є.Г. Бобрешов // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління: збірник наукових праць. – Одеса: Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, 2009. – Т.12. – Вип.25. – Ч.2. – С. 218-224.

2. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в умовах наявності прогалин у праві / Є.Г. Бобрешов // Вісник Одеського національного

університету. – Одеса: Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, 2009. – Т.14. – Вип.9. – С. 18-29.

3. Бобрешов Є.Г. Структура судового правозастосування / Є.Г. Бобрешов // Правова держава: наукове видання. – Одеса: Астропринт, 2010. – Вип.12. – С. 44-49.

Інші статті, тези виступів на конференціях і семінарах, що додатково відображають результати дослідження

1. Бобрешов Є.Г. Причини тривалого вирішення спорів судами та шляхи розв'язання проблеми / Є.Г. Бобрешов // Збірник наукових статей: матеріали 63 наук. конф. (Одеса, 17-20 лист. 2008 р.). – Одеса: Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова, 2008. – Т. 7. – С. 6-8.

2. Бобрешов Є.Г. Актуальні проблеми судочинства в Україні / Є.Г. Бобрешов // Збірник наукових статей студентів, аспірантів та здобувачів ЕПФ ОНУ ім. І.І.Мечникова (23-25 квіт. 2008 р.). – Одеса, 2008. – Т.7– С. 12-14.

3. Бобрешов Є.Г. Теоретичні питання судового правозастосування / Є.Г. Бобрешов // Збірник наукових статей студентів, аспірантів та здобувачів ЕПФ ОНУ ім. І.І.Мечникова (28-29 квіт. 2009 р.). – Одеса, 2009. – Т.8. – С. 11-14.

АНОТАЦІЇ

Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертація є комплексним дослідженням судового правозастосування в Україні.

Відповідно до поставленої мети, судове правозастосування досліджене як реальне та практичне перетворення у життя формально визначених правових приписів, спрямованих на виникнення, зміну або припинення будь-яких правовідносин в суспільстві; досліджена юридична природа судового правозастосування, його сутність, характерні ознаки, мета та функції; встановлені відмінності судового правозастосування від інших різновидів правозастосування; визначене поняття судового правозастосування; проаналізований процес судового правозастосування, його складові; розкриті принципові засади судового правозастосування; з'ясовано місце і роль судової практики в судовому правозастосуванні України; внесені конкретні пропозиції та рекомендації з підвищення якості та ефективності судового правозастосування в Україні.

У дисертації міститься низка теоретичних положень і практичних рекомендацій, сформульованих у результаті комплексного аналізу теорії і практики судового правозастосування в Україні.

Ключові слова: судове правозастосування, судовий правозастосовчий процес, стадії судового правозастосування, моделі судового правозастосування, судова практика, ідеологія судового правозастосування.

Бобрешов Е.Г. Судебное правоприменение в Украине: проблемы теории и практики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Диссертация является комплексным исследованием судебного правоприменения в Украине. В соответствии с поставленной целью, исследовано судебное правоприменение как реальное и практическое превращение в жизнь формально-определенных правовых предписаний, направленных на возникновение, изменение или прекращение каких-либо правоотношений в обществе; исследована юридическая природа судебного правоприменения, его сущность, характерные признаки, цель и функции; установлены отличия судебного правоприменения от других видов правоприменения; определено понятие судебного правоприменения; проанализирован процесс судебного правоприменения, его составляющие; раскрыты принципиальные основы судебного правоприменения; выяснено место и роль судебной практики в судебном правоприменении Украины; внесены конкретные предложения и рекомендации по повышению качества и эффективности судебного правоприменения в Украине.

В диссертации содержится ряд теоретических положений и практических рекомендаций, сформулированных в результате комплексного анализа теории и практики судебного правоприменения в Украине.

Ключевые слова: судебное правоприменение, судебный правоприменительный процесс, стадии судебного правоприменения, модели судебного правоприменения, судебная практика, идеология судебного правоприменения.

Bobreshov E. Judicial enforcement in Ukraine: problems of theory and practice. – Manuscript.

Thesis for the J.S.D. (Ph.D., Kandidat Nauk) degree in specialization 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kiev, 2011.

Thesis is the original and complex academic research of the judicial enforcement in Ukraine. According to the settled purpose, it was researched the judicial enforcement as a real and practical transformation of formally defined legal prescriptions into life, which are aimed at the creation, modification and

termination of any legal relations in society; studied the legal nature of judicial enforcement with its essence, characteristics, purposes and functions; determined the differences of judicial enforcement from other types of state enforcement; developed the definition of the judicial enforcement; analyzed the judicial enforcement process and its components; figured out the fundamental principles of judicial enforcement; defined the place of the court practice in judicial enforcement in Ukraine; made concrete proposals and recommendations about improving the quality and efficiency of judicial enforcement in Ukraine.

Keywords: judicial enforcement, judicial enforcement process, stages of judicial enforcement process, models of judicial enforcement, court practice, judicial enforcement ideology.